

Використання синтаксичного матеріалу в процесі розвитку зв'язного мовлення

*Л. Шевцова,
доцент кафедри дидактичної лінгвістики та літературознавства
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної освіти особливого значення надається розвитку зв'язного мовлення. На всіх уроках української мови здійснюється мовленнєва підготовка, але чинною програмою передбачені й спеціально відведені уроки розвитку мовлення. На них зосереджується увага на видах мовленнєвої діяльності, аналізі мовленнєвої ситуації, написанні переказів, творів різних стилів та типів мовлення.

Разом з тим засвоєння синтаксичного матеріалу стає підґрунтям для формування мовленнєвих умінь та навичок. Вивчення норм української літературної мови супроводжує весь процес реалізації лінгвістичної та мовленнєвої змістових ліній програми.

Основні засади методики навчання синтаксису закладені в підручниках, методичних посібниках. В українській лінгводидактиці теоретичні засади навчання синтаксису розроблені вченими О. Біляєвим, В. Горяним, Н. Іваницькою, К. Плиско, Р. Христіаніною, М. Пентиліук та ін. Останнім часом вийшли українські публікації з методики синтаксису С. Карамана, О. Горошкіної, С. Омельчука, М. Кравець та інших учених.

У роботі над засвоєнням синтаксису можна виділити кілька напрямів, між якими існує тісний зв'язок:

1) практичні спостереження за синтаксичною будовою, інтонаційним оформленням речень; побудова різних за кількісною і якісною характеристикою речень за поданим зразком та схемою;

2) формування уявлень про одиниці синтаксису – словосполучення, речення, зв'язне висловлювання (текст);

3) засвоєння структури речення і найважливіших синтаксичних понять: зв'язок між словами в реченні, граматична основа речення, головні й другорядні члени речення, однорідні члени речення; прості, складні, односкладні речення, їх види тощо. Засвоєння синтаксичної термінології;

4) поглиблення знань і вмінь із синтаксису під час опрацювання несинтаксичних тем (частин мови, лексики, фразеології, будови слова, словотворення та ін.);

5) формування вміння використовувати у власному мовленні різні речення за метою висловлювання, за інтонацією тощо. Формування пунктуаційних навичок;

6) застосування набутих знань і умінь з синтаксису у практиці зв'язного мовлення.

У методиці навчання синтаксису вправи з реченням ділять традиційно на аналітичні, якщо переважає аналіз готових речень, і синтетичні, які передбачають самостійне складання речень. Ці види вправ використовуються на різних етапах навчання. Найчастіше синтетичні вправи виконуються на основі аналітичних. Спочатку аналізують готове речення, а потім самостійно конструюють речення такої ж будови. Синтетичні вправи можуть виконуватись і без попередніх аналітичних, але обов'язково супроводжуються внутрішньою аналітичною роботою мислення, у процесі якої здійснюється контроль за правильністю побудови речень.

Указані напрями роботи з вивчення синтаксису тісно пов'язані з формуванням мовленнєвих умінь та навичок. Як відомо, у роботі над розвитком монологічного мовлення виділяють чотири групи комунікативних узагальнених умінь: інформативно-змістові, структурно-композиційні, граматико-стилістичні, редагування. Вони співвідносяться з основними етапами творення тексту (орієнтування, планування, реалізація, контроль). Формування граматико-стилістичних умінь (сюди ж відносимо синтаксичні

вміння та навички) тісно пов'язане із збором та систематизацією мовного матеріалу. Крім іншого, учні повинні навчитися продумувати смислові зв'язки між частинами речень і сусідніми реченнями та знаходити словесне вираження цих зв'язків, виділяти за допомогою інтонаційних та граматичних засобів особливо значимі для висловленої думки слова. Уся названа робота тісно пов'язана з формуванням структурно-композиційних умінь.

Прагнення до ефективності у процесі оволодіння мовним матеріалом вимагає від учителя застосування активізувальних форм навчальної діяльності, що підвищують продуктивність праці учнів. До них відносимо види завдань, що зацікавлюють учнів, зближають процес навчання з життям, показують практичне застосування набутих знань. Поряд з традиційним для школи імітаційним методом засвоєння мовного матеріалу великого значення набуває метод моделювання висловлювання. Він реалізується в ситуативних завданнях, що ґрунтуються на залежності висловлювання та його мовленнєвого оформлення від мовленнєвої ситуації. Розвиваючи в учнів уміння співвідносити зміст та форму висловлювань з мовленнєвою ситуацією, ці завдання дисциплінують мислення, формують уміння вибирати найдоцільніший варіант мовного матеріалу співвідносно з конкретною мовленнєвою ситуацією. Обробка мовного матеріалу враховує побудову різних одиниць мови за опорними елементами й пропонованими моделями та схемами речень, розширення вихідного матеріалу, стиснення поданої конструкції, редагування речень, що є відображенням безпосереднього зв'язку у вивченні синтаксису та розвитку зв'язного мовлення.

Важливо також продумати тематику різних видів завдань, наприклад, ситуативних. Використання багатого синтаксичного матеріалу письменників-класиків (П.Мирного, І.Нечуя-Левицького, Б.Грінченка, М. Коцюбинського та інших) допоможе зорієнтуватися вчителів у виборі та створенні завдань з розвитку зв'язного мовлення. Крім вироблення вмінь побудови й аналізу тексту, такі завдання виховують у школярів патріотичні почуття, усвідомлення причетності до історії свого краю, відповідальності за

збереження культурних традицій сім'ї, міста, села, певного регіону. Отже, використання різноманітного за змістом синтаксичного матеріалу на уроках української мови має навчальне й виховне значення. Особливо важливо це враховувати у процесі добору завдань для учнів середніх класів, коли формується свідоме ставлення до історії українського народу.

Проте ситуативні завдання не єдиний шлях застосування синтаксичного та мовленнєвого матеріалу. Виконання вправ і завдань, пов'язаних з аналізом і переказом тексту, синтаксичним, морфологічним, фонетичним, словотворчим видами розбору буде ефективнішим за умови використання краєзнавчого матеріалу. Вдале поєднання традиційних та інноваційних методів сприятиме кращому засвоєнню навчального матеріалу, розширенню кругозору учнів, вихованню патріотичних почуттів.

Важливою ознакою тексту є зв'язність, в основі якої лежить закон, що передбачає конструювання кожного наступного речення з використанням попереднього або його частини, переданої іншими мовними засобами. У кожному наступному реченні зміст попереднього виражається іншими граматичними формами. Теорія актуального (комунікативного) членування речення допомагає засвоїти учням на практиці закон зв'язності тексту. Речення має дві частини: відому за певних умов спілкування (дане, тема) і нову інформацію, що збагачує й розвиває смисл висловлювання (нове, рема). Комунікативна наступність між реченнями допомагає відтворити логіку розвитку думки, підпорядковувати мовні засоби, логічний наголос, інтонаційне членування реалізації комунікативного наміру.

Варто зосередити увагу учнів на типових моделях зв'язку речень у смислових частинах надфразової єдності (одиниці тексту, що об'єднує кілька речень, розкриваючи мікротему). Найчастіше використовують такі способи зв'язку між реченнями надфразової єдності: 1) послідовний, коли «нове» першого речення стає «даним» другого, «нове» другого стає «даним» третього і т.д., 2) паралельний, при якому «дане» наскрізне, а кожне наступне речення розкриває предмет мовлення за допомогою нової

інформації. Важливим для досконалої побудови тексту зв'язного висловлювання бачиться зосередження уваги на аналізі надфразової єдності літературних творів. Такий напрямок роботи та перераховані вище зауваження посприяють навчанню учнів створювати досконалі висловлювання. Використання на уроках мовленнєвознавчих понять вплине на свідоме формування комунікативних умінь та навичок, виховання в учнів навичок самоконтролю.

Робота з розвитку зв'язного мовлення тісно пов'язана з вивченням синтаксичних тем. Аналіз речень, словосполучень, складного синтаксичного цілого передуює створенню зв'язних висловлювань. Свідоме, автоматичне використання моделей синтаксичних одиниць є базовим для утворення смислових та стилістичних зв'язків у межах створеного учнями тексту. З огляду на це важливим бачиться вивчення синтаксичних тем з проведенням роботи з розвитку монологічного та діалогічного мовлення.

Література

1. Білоусенко П., Явір В. Проблемно-ситуативні завдання на уроках української мови: Посібник для вчителя. – К., 1992. – 128 с.
2. Донченко Т. Організація навчальної діяльності учнів та уроках української мови. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1995. – 251 с.
3. Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови: конструювання, редагування, переклад. – К., 1984. – 223 с.
4. Пентиліук, М. І. та ін.: Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах. – Київ: Ленвіт, 2005. – 400 с.
5. Плиско, К. М.: Організація навчання синтаксису в середній школі. – Харків, 1996. – 240 с.
6. Плиско, К. М.: Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Харків: ХДПУ, 2003. – 114 с.
7. Христіанінова, Р.О.: Просте речення в шкільному курсі української мови. – Київ 1991. – 144 с.